visat.

**Tardor 2019**

## *Les tries del traductor exiliat: dos casos*

Jordi Julià

Els exiliats catalans de 1939 van deixar molts documents, personals i literaris, de les experiències que van haver de sofrir en el seu èxode, i de la vida com a expatriats, tant a Europa com a Amèrica. Encara hi ha molts manuscrits i mecanoscrits que resten inèdits, i que esperem conèixer en els anys a venir, i no ens podem acabar de queixar de la producció que va ser generada tot just travessar la frontera amb França o arran de la diàspora posterior, sobretot perquè aquests asilats van referir les seves condicions, les seves angoixes i els seus somnis, tant aquells que ja eren escriptors, com gent que mai no havia publicat cap llibre ni cap poema. La situació d'exiliat, doncs, va portar aquests refugiats a veure's abocats a tenir una història per explicar, ja fos a través d'una trama fictícia o bé mitjançant el relat de la pròpia existència i des les vicissituds diverses que havien hagut de sofrir i que els havien portat lluny de casa seva. No és menys cert, però, que l'exili va dur al desànim, al silenci, a la lluita per assegurar-se la subsistència diària, a la nostàlgia o al dolor físic i moral, tot d'incomoditats que, lluny de facilitar l'escriptura, la impedien i, fins i tot, la desaconsellaven. No només eren les obligacions quotidianes per guanyar-se la vida les que no feien viable dedicar unes hores al dia a produir un text interessant, també ennuegava l'esperit creatiu la dificultat per enfrontar-se a sentiments poderosos que no podien ser recobrats en la tranquil·litat d'ànim necessària per ser exposats (per jugar amb la famosa fórmula wordsworthiana).

Davant d'aquesta situació d'inacció creativa o d'aquesta incapacitat personal per escriure, diferents lectors i escriptors a l'exili van trobar en la traducció una via per distreure's, per sentir-se vius i amb les capacitats expressives intactes, per somiar a través de les paraules d'un altre, i per comunicar per persona interposada els seus sentiments, la seva situació o els seus anhels. Aquesta meva intervenció, doncs, no pretén altra cosa que recuperar dos casos d'expatriats catalans que a partir de 1939 van trobar en l'exercici

traductor una via per vehicular les seves emocions i les seves necessitats intel·lectuals i psicològiques —vitals, en definitiva— a través de les paraules d'un autor de la tradició que els va servir per continuar tenint contacte amb la llengua que se'ls convertia en inútil per al tracte social i diari —pel fet de trobar-se a l'estranger— i per convertir-se, al seu torn, en creadors. Aquest va ser el cas de dos amics, com Pere Vives i Agustí Bartra, que a l'exili van traduir prosa i poesia, i que tot i influir-se mútuament, també van fer de l'exercici de la traducció una manera de mostrar com veien el món, com sentien i com creien que el podien concebre els destinataris de les seves versions.

En aquests casos concrets, el desig de traduir sorgeix del contacte amb una altra llengua fins al moment poc coneguda (o, fins i tot, desconeguda), ja que l'acte de comprensió d'una obra llegida coincideix força amb el procés d'intel·lecció i de desxiframent del text que es porta terme en la traducció. Aquest va ser el cas de Pere Vives, un exiliat que va coincidir al camp d'Agde amb Agustí Bartra, i que acabaria inspirant personatges de *Crist de 200.000 braços*, del mateix Bartra, y de *K. L. Reich* de Joaquim Amat-Piniella. Vives, que va acabar essent nomenat bibliotecari d'aquell camp, tal com explica a *Cartes des dels camps de concentració* (1972), es definia com una persona amb una «ànima de *phylologue distingé*» (8/viii/1939), tot i que no consta que li puguem atribuir cap obra literària, llevat d'aquests textos epistolars i de l'encàrrec de traducció d'una obra important, tal com comenta Bartra al pròleg d'aquestes cartes: «Havia llegit molt en tres o quatre idiomes. Havia començat a traduir per a la Proa *La condició humana* de Malraux, quan esclatà la guerra».

Pere Vives, que coneixia perfectament el francès, es va decidir a aprofundir en el coneixement de la llengua anglesa com a refugiat en aquest camp d'«acollida», i va intentar llegir —no sense dificultats— aquelles novel·les que queien a les seves mans, o que contenia la biblioteca que supervisava i que s'havia improvisat per a benefici dels reclusos. En una carta a Agustí Bartra (del 26 d'agost de 1939), Vives promet que li traduirà fragments de la novel·la que està llegint, *Soldiers' pay* de William Faulkner, perquè creu que val la pena que la conegui i, de retruc, que es familiaritzi amb tot el món que aquest escriptor nord-americà exposa: «crec que tens l'obligació de llegir Faulkner. Què en trauré de traduir-te'n fragments? Ho faré, amb tot.

Com vas dir tu un cop en aquelles inoblidables passejades pel camp, l'estil no és gairebé res, es la seva actitud total, són tot el món de coses que suggereix. Però tornant a la meva dèria: quan un home com Joyce, com Malraux, com Faulkner, han de dir segons quines coses, han de fondre's un estil, un dialecte».

Pere Vives tradueix a Bartra un fragment que li parla del seu món de joventut, d'una vida que potser han conegut i que, evidentment, els dos han hagut de deixar enrere, per abraçar les incomoditats de l'exili. Aquest és el bonic passatge de normalitat d'un vespre a ciutat que un exiliat, dins d'un barracot en una platja, copia a l'amic expatriat. És un reflex de tot un món que s'han vist forçats a abandonar i que segurament no podran recuperar; i, tanmateix, Vives valora la capacitat de percepció i la plasmació estilística d'aquesta amable quotidianitat: «La gent seia sota els porxos, gronxant-se en balancins i parlant en tons baixos, fruint de l'escalfor d'abril; gent que passava sota arbres obscurs, de llarg a llarg del carrer, vells i joves, homes i dones, fent sons inintel·ligibles i confortables, com bestiar anant a la masia i al jaç. Ulls de llauna vermella passaven a l'altura de la boca, i tabac encès s'esllanguia entre dolç i picant. Arcs voltaics escopien llum, a les cantonades revelaven els vianants, encalçant-los temporalment amb ombres elàstiques. Passaven cotxes sota les llums i van reconèixer amics: xicots joves i les inevitables noies amb qui ells "anaven": cabells pentinats i rinxolats i fines mans joves papallonejant damunt d'ells, posant-los a lloc... Els cotxes entraven en la foscor, en una altra llum, en la foscor altra vegada».

Després d'un parell de pàgines de llargs paràgrafs literaris com aquest, Vives continua la seva carta, però ben aviat la interromp perquè no pot evitar fer conèixer a l'amic més passatges que l'havien seduït de Faulkner («Et tradueixo □ah, perdó□ algunes frases o imatge, ben a l'atzar»), i entre ells uns fragments que podien ser un resum del desig de llibertat que el traductor podia sentir, tancat entre filferrades, i que el personatge aconseguia assolir, tot desapareixent entre la natura fosca i espessa: «Al final va abandonar la pista en angle recte i va saltar una tanca de fil, endinsant-se en els boscos on la primavera que esdevenia llànguida d'estiu es desviava dolçament cap a la nit, encara que l'estiu no hagués vingut completament». Com veiem, doncs, la traducció de textos que li plauen és una forma de distracció ben agradable, en un ambient

d’inacció constant, de decrepitud física i moral, per això no pot evitar copiar-li passatges que li han interessat. A més a més, a part de suposar-li un entreteniment interessant, també és, fins a cert punt, un repte, ja que desitjaria que la seva versió en català produís el mateix efecte que l’original sobre el lector.

El repte, però, és més gran (i no pas pel desconeixement de la llengua) quan és el català la llengua d’origen de la que cal traduir poesia. En una carta no conservada, sembla que Agustí Bartra va fer arribar a l’amic el desig que fos ell el traductor dels seus poemes al francès, ja fossin per ser publicats o per ser recitats. El 17 d’agost d’aquell mateix any, Vives se sent completament engrescat amb aquesta proposta, com es desprèn de la resposta que li envia: «saps que allò de la traducció del català al francès és una gran idea? Per què no me’n parles en la teva carta d’avui? S’ha esvaït aquesta possibilitat? Em sabria greu, perquè m’havia fet una certa il·lusió. Et prometo que hi posaré tota la meva bona voluntat, tota la meva capacitat de tortura i tot el meu gust perquè no em surti una traducció escolar». A part de fer conèixer els versos i el pensament de l’amic —i portar a terme un acte d’amistat—, traduir la poesia d’un company exiliat que havia estat reclòs com ell en el mateix camp de refugiats, i amb el qual compartia unes mateixes experiències, era una via per expressar en una altra llengua —els mots de la qual decidia com a traductor— aquelles mateixes vivències, potser per exorcitzar a través de la poesia, en aquest cas traduïda, els neguits, els turments i els dolors de la seva trista situació.

També Agustí Bartra, tot coincidint amb Pere Vives al mateix camp d’Agde, es va començar a interessar seriosament per una llengua que no coneixia encara del tot bé, però en la qual va escriure un dels seus poetes preferits: Walt Whitman. En una carta que Bartra va adreçar a Carles Pi-Sunyer des d’aquest camp, l’11 de juny de 1939, explica que «amb aquest amic estudio anglès i voldríem fer servir de text, i traduir en part, el llibre *The Albatross Book of Living Verse*». És amb Vives, doncs, en un camp de refugiats del sud de França, quan podem dir que comencen les primeres provatures de traducció de poesia anglesa al català d’Agustí Bartra. No hi ha constància dels poemes que Bartra va començar a versionar el 1939 —en comandita o per separat—, si bé és més que manifesta aquesta devoció per la llengua anglesa i per la poesia nord-americana, afavorida per una beca econòmica concedida per la Fundació Guggenheim, que va

quallar al cap del temps en la primera edició d'*Una antologia de la lírica nord-americana*, editada a Mèxic el 8 de novembre de 1951. Preparada durant tots aquests anys, cal suposar que va ser confegida principalment als Estats Units —quan va gaudir de l'estada que subvencionava la beca rebuda—, i segurament perfilada durant els anys d'exili a Mèxic, per bé que les primeres lectures líriques a l'exili (a França i a la República Dominicana) també devien deixar una bona marca en les decisions posteriors del poeta traductor, com deixa entreveure el final pròleg d'aquest florilegi.

En l'article «*Quelcom neix amb la mort...*» (2009), Sam Abrams comenta la feina de curador i traductor de Bartra en aquesta antologia de poesia, i ens recorda que el poeta català «tenia un gust infalible a l'hora de triar els poemes més significatius de cada autor», i d'escollir aquells poetes més destacats de la seva tradició —fins i tot en un moment en què encara no eren molts d'aquests noms del tot consolidats—, però, al mateix temps, remarca la seva «originalitat», «fruit de l'extraordinària llibertat intel·lectual i artística que Bartra experimentava a l'exili». Malgrat no poder saber quines peces líriques va anar versionant en cada moment, és incontestable que aquest florilegi és escrit a l'exili i tenint ben present la seva condició d'expatriat, de manera que la seva sensibilitat de lector podria haver fet que se centrés en poemes que, tot i no ser els més famosos o reconeguts d'entre la producció dels seus autors, eren capaços d'exposar les impressions d'un asilat, d'algú que havia hagut de deixar per força la seva terra, però que somiava tornar-hi tard o d'hora.

Encara que la poesia de Bartra no és gaire donada a l'enyor i a l'explícit desig de retorn, aquests havien de ser sentiments molt habituals en un exiliat que, de mica en mica, sent que se li prolonga l'estada a l'estranger, o que troba cada cop més difícil tornar a ser a la seva terra, especialment perquè es veu obligat a embarcar cap al nou continent. Ara bé, entre els poemes que escull per a la seva selecció de poesia nord-americana, hi trobem peces que expressen aquesta melangia i l'esperança del retorn a casa, o si més no de portar un tros de la seva terra a dins del record. És prou sorprenent la tria que fa Bartra de l'únic poema que escull per representar Allen Tate, conegut com a poeta i insigne *new critic* durant aquells anys 40: la peça en qüestió es titula «La Mediterrània» i té un marcat caràcter baudelairià. El poema, no pas un dels més coneguts o

antologats del poeta, relata com un conjunt de moderns ulisses s'embarquen cap a la pàtria antiga d'on van marxar els seus avis, fins que finalment arriben a la terra de promissió, banyada per la clàssica Mediterrània a què fa referència el títol, més enllà de les portes de l'Atlàntic: l'estret de Gibraltar que, segons el relat mitològic, estava flanquejat per les Columnes d'Hèrcules. El final del poema vol recollir l'emoció de trobar-se a les envistes d'aquella terra que és seva i que havien perdut, i per aquest motiu el poeta cedeix la paraula a aquests argonautes:

> Quin país guanyarem, quina divina terra
> ens desfà la conquesta i dins la sang ens puny?
> Hem fet dels hemisferis una inútil desferra!
> Però ara, les Columnes d'Hèrcules deixant lluny,
>
> anem cap a l'oest fins que el bàrbar onatge
> ens retorni a la terra cansada on el raïm
> és més dolç que la mel i dintre ample fullatge
> brilla el fus del moresc: el país d'on venim.

No sabem si aquest enyorament o aquest desig per recuperar el paisatge mediterrani el podem atribuir al sentiment personal de Bartra, i l'elecció d'aquest poema és una manera de vehicular (conscient o inconscientment) un ennuegament emocional, però és ben segur que Bartra devia pensar que aquesta antologia (editada exclusivament en català a Mèxic el 1951) anava dirigida a la colònia expatriada, i que peces com aquestes havien de ser molt ben rebudes per aquest lector ideal, integrat per vells emigrants i nous exiliats de sang llatina i mediterrània. Potser aquest és un dels motius afegits (a part de la qualitat intrínseca de la composició) que va fer que Bartra inclogués en la selecció de la seva poesia traduïda una poetessa relativament coneguda a mitjan segle xx (però actualment amb poc renom fora dels Estats Units), com ara Léonie Adams. El primer poema que li versiona es titula, significativament, «Tornant a casa», i els versos recullen la impressió sentimental que té la persona que recorre l'últim tram de camí abans d'arribar al seu lloc d'origen, tot recuperant paisatges i visions conegudes, bo i

projectant en la natura el sentiment positiu i emocionat de tornar-se a sentir a casa:

> Mentre ascendia el puig que mena a casa,
> el crepuscle vingués amb son quiet pas;
> les enllaçades branques de l'arbreda
> eren com un boirim sobre el seu cap.
>
> Al damunt del seu pit, com grans bèsties grises,
> les roques reposaven ben esteses;
> entre els resplendents braços dels bedolls
> els estels tremolaven dalt el cel.
>
> Vaig trobar a mig camí, el rierol blanc,
> que rigués com si fos un bell amic.
> A la seva tonada cristal·lina,
> la rosada afegia un més clar dring.
>
> El cel era un abís de claror pàl·lida.
> El crepuscle corria sempre enllà,
> inclinat i boirós, a l'encalç de la lluna,
> prodigi que volia heure amb la mà.

En cap moment del poema se'ns diu que haguem d'entendre que el personatge que torna a casa és algú que l'ha abandonada a contracor o bé que fa temps que no hi és i que la recupera. Al contrari, també podem interpretar que el poema és l'experiència estètica que sent algú que, quan es pon el sol, torna a casa —qui sap si després d'una jornada de treball—, i percep una natura amable que el reconforta i el fa sentir integrat amb els diferents elements que l'envolten, il·luminats per la llum especial de la posta que tot ho tenyeix amb una pàtina estranya i insospitada. Sigui com sigui, per al lector català que devia llegir aquest poema a l'exili, era gairebé inevitable pensar en el moment especial i somiat d'estar a punt de

tornar a la seva terra, a la casa que es va veure forçat a abandonar. I, de retruc, al lector del poema en anglès que va ser el traductor, com a refugiat en un altre país que no era el seu, també li devia resultar inevitable pensar en la seva situació personal, en el retorn anhelat però llunyà.

Pot semblar del tot parcial que s'hagi intentat vincular una selecció antològica de poesia a una decisió temàtica de caràcter emotiu o personal, però crec que Agustí Bartra era prou conscient que no estava elaborant un petit cànon indiscutible d'autors i peces de la tradició lírica nord-americana, sinó que feia *una* tria. Pensem que el florilegi que publica en català el 1951 es titula *Una antologia de la lírica nord-americana*, i que la selecció que va publicar de la mateixa tradició lírica en castellà, el 15 de setembre de 1959, passava a titular-se *Antología de la poesía norteamericana*. Aquesta nova tria ja no era *una* selecció personal, sinó que era una antologia canònica i convencional, editada per la Universidad Nacional Autónoma de México, i encapçalada per un pròleg on no hi havia cap consideració sobre la feina de l'antòleg i traductor, i que es convertia es una simple evolució de la poesia moderna nord-americana que servia per emmarcar les diferents tendències estètiques aplegades en el volum.

En el «Prefaci» de la selecció catalana de 1951, en canvi, el traductor es veu obligat a justificar que ha fet «només *una* antologia, és a dir, és tant la conseqüència d'unes normes prefixades, d'unes tendències i preferències que, sense adonar-me'n en el moment de la tria, han d'haver vinclat el designi d'objectivitat, com d'atzars de lectures, estudis i inesperades troballes»; i tres ratlles més avall confessa que entre els condicionats que l'han portat a escollir un autor o un poema es troba l'«impacte emocional» que la seva lectura li hagi pogut ocasionar. Aquesta és, doncs, una antologia més personal, feta per un poeta, però també per un refugiat, i traduïda en català, pensant en un lector ideal català que es troba emigrat a Amèrica, i especialment a Mèxic. Han de ser decisions personals, particulars, circumstancials i emotives a part de la indubtable qualitat intrínseca dels textos la que devien portar a incloure Allen Tate i Léonie Adams, i aquests poemes concrets, en aquesta selecció, sobretot tenint en compte que en l'antologia de 1959, editada per al lector de llengua espanyola (mexicà o de part de l'Amèrica Central i Sud-Amèrica, i no pas estrictament exiliat), no trobem cap rastre d'aquestes composicions, ni tampoc dels seus autors.

Sense poder-ho assegurar del cert, potser en la tria del traductor també influeix la situació de lectura que el condiciona a l'hora d'escollir el valor literari d'un poema, a part de l'atracció estètica que produeixi un poema, del seu tema, i de les facilitats o dificultats que ofereixi per ser reviscut lingüísticament en un altre idioma. A part de constituir una molt bona selecció de poesia nord-americana, aquesta antologia permet ser llegida com una tria personal d'un expatriat com Agustí Bartra que, inevitablement, podia deixar-se influir pels seus condicionants personals i els seus sentiments a l'hora de reaccionar davant d'un poema. Així mateix, Pere Vives, en la reclusió d'un camp de refugiats, llegia i traduïa uns passatges en prosa que parlaven d'aquella normalitat que feia ja un temps que havia deixat de viure, i de la necessitat per recuperar la llibertat de què es veia privat, alhora que es delia per fer reviure en francès les experiències líriques que havia compartit amb un company refugiat. Al capdavall, les mostres d'aquestes tries del traductor exiliat, convertides en textos literaris en una altra llengua, revelen el clima emotiu, els neguits, les necessitats, en definitiva, el contingut de la imaginació de cada traductor.